

Fijian Book Of SCAMS

Fijian Book Of SCAMS

**Wise lessons from Bubu Mere and Seka to protect our
family, our money, and our village.**

Remember: A safe community is a smart community!

NA TALEVONI VEIKALUYAKI E VAKATOKA E DUA NA KATUBA CAKACAKAMANA E NA LIGADA. NI TABAKI GA, E SEMATI KEDA SARAGA KI NA VURAVURA.

E RAWA NI DA VEITALANOA KEI IRA NA NODA VUVALE KEI NA WEKADA ERA TIKO MAI VANUATANI, SARAVA NA I YALOYALO YAVALA, KA WASEA NA NODA ITALANOA.

E VAKASALATAKI KEDA KEDA O BUBU:

"NI SEGA NI NODA I TOKANI TAUCOKO O IRA E RA TUKITUKI SE CURU MAI E NA NODA KATUBA NI VALE."

E NA GAUNA E LIU, ERA DAU VAKAYAGATAKA NA DAUBUTAKO NA IYARAGI E SO ME RA BUTAKO KINA.

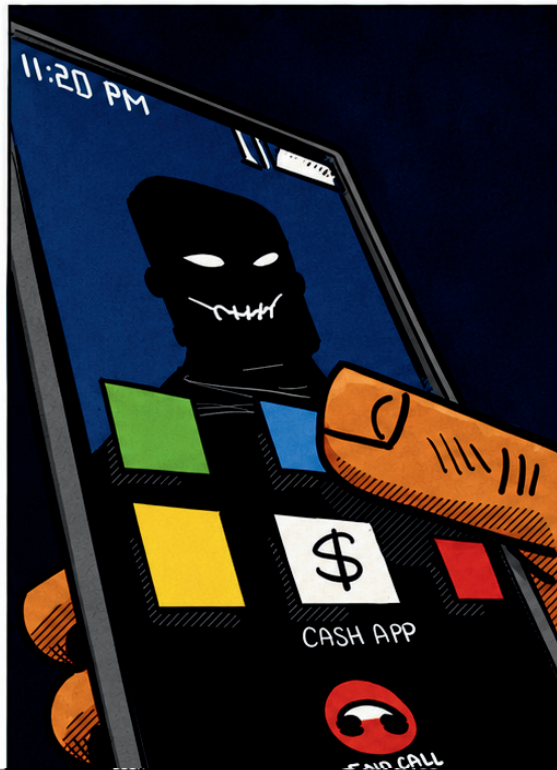
IA E NA GAUNA E DAIDAI E SA VAKAYACORI SARA TIKOGA NA BUTAKO E NA KENA VAKAYAGATAKI NA TALEVONI VEIKALIYAKI. (BUTAKO E NA MONA LIVALIVA)

ERA SEGA NI DAU BASUBASU SE VAKACACA IA, E RA VAKAYAGATAKA NA YALODA KEI NA NODA VAKANANANU, ME RA RAWAI KEDA KINA. KA LEVU SARA VEI KEDA E DA RAWAI RAWARAWA E NA KENA SOLIA VAKARAWARAWA NA NODAI LAVO, SE NODA TUKUTUKU MAROROI NI NODA BULA.

Qo mai na nomu Bage, kau via vakaraitaka yani vei iko, ni sa takosovi ka sagai me butakoci na nomu I lavo ka maroroi tiko e na Bage. O na vakayaliantaucoko na nomui lavo, kevaka o sega ni na maroroya e na neitou akaude ni Bage. Keitou sa kerekere mo kakua mada ni bokoca na talevoni oqo.

E NA DUA NA YAKAVI, E TAQIRI NA TALEVONI NEI SEKA MAI NA DUA NA NABA E SEGA NI KILAI. E SALUMA SARA O SEKA. E QAI SALUMA MAI NA TALEVONI E DUA NA DOMO KAUKAUWA KA REREVAKI

E TAVATUKITUKI NA UTOI SEKA E NA LEVU NI NONA RIRIKO SE RERE.

E SA RAWAI RAWARAWA SARA O SEKA KA SA RAWA SARA NI BUTAKOCI, BALETA NI TUBURI KOYA E DUA RERE VAKAITAMERA.

NI DAU TUBURI KEDA NA RERE, E DAU TAO SARAGA SE SOGOTI NA NODA VAKASAMA.

IA NA GAUNA SARAGA VAKA KOYA, E RA DAU CAKACAKA TOTOLU KINA O IRA NA DAUBUTAKO ENA MONA LIVALIVA. KA RA KILA VINAKA TU NI KEVAKA E RA NA VAKAMURI KEDA TALE VAKAMALUA, E DA SANA RAWA NI KADAVI IRA KINA.

E DREDRE MALUA O BUBU KA KAYA:

"SEKA, SA RAICA NA DAI OGO. O IRA NA OVISA DINA, VAKAILESILESI NI BAQE, SE LIULIU VAKACAKACAKA E RA SEGA NI DAU QIRI TU MAI VAKA KOYA ME RA VAKAREREI KEDA SE KERE A NA NODA PINI NI AKAUDE.

"KEVAKA E DUA E VAKAREREI IKO MAI NA TALEVONI, E SA KENA GAUNA TOTOLO DUADUA MO NA TAGUTUVATAKA NA QIRI KO YA.

**NA VEIKA E DODONU ME KILAI
E NAKENA VAKAYAGATAKI NA TALEVONI.
KAKUA NI
CAKAVA:**

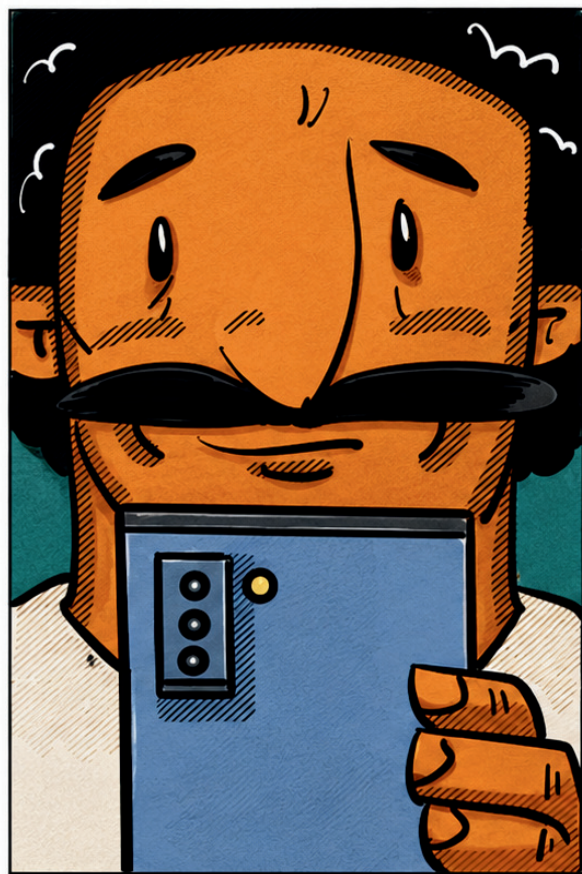
KAKUA NI
SOLIA NA NOMU ILAVO, ITUKUTUKU NI NOMU BAQE, SE TUKUTUKU VUNI (PASSWORD) KI
UVUA E DUA E QIRI MAI, ME VAKAREREI
IKO.

VAKADEITAKA:

MUSUKA NA
QIRI, KEVAKA O SEGA NI VAADEITAKA - QAI TOVOLEA MO QIRITA NA NABA NI TALEVONI
KI NA NOMU
BAQE.

KAKUA:

KAKUA NI
VAKABAUTA E DUA E QIRITA MAI NA NOMU TALEVONI, VEITALIA MADA GA KE VAKAYAGATAKA
MAI NA YACAMU
TAUCOKO.

NI OTI TOKA GA E VICA NA SIGA, E BASIKA MAI ENA TALEVONI NEI SEKA E DUA NA I TUKUTUKU (SMS).

E VAKA SARAGA E DUA NA ITUKUTUKU DINA MAI NA DUA NA KABANI LEVU NI QITO NI ILAVO.

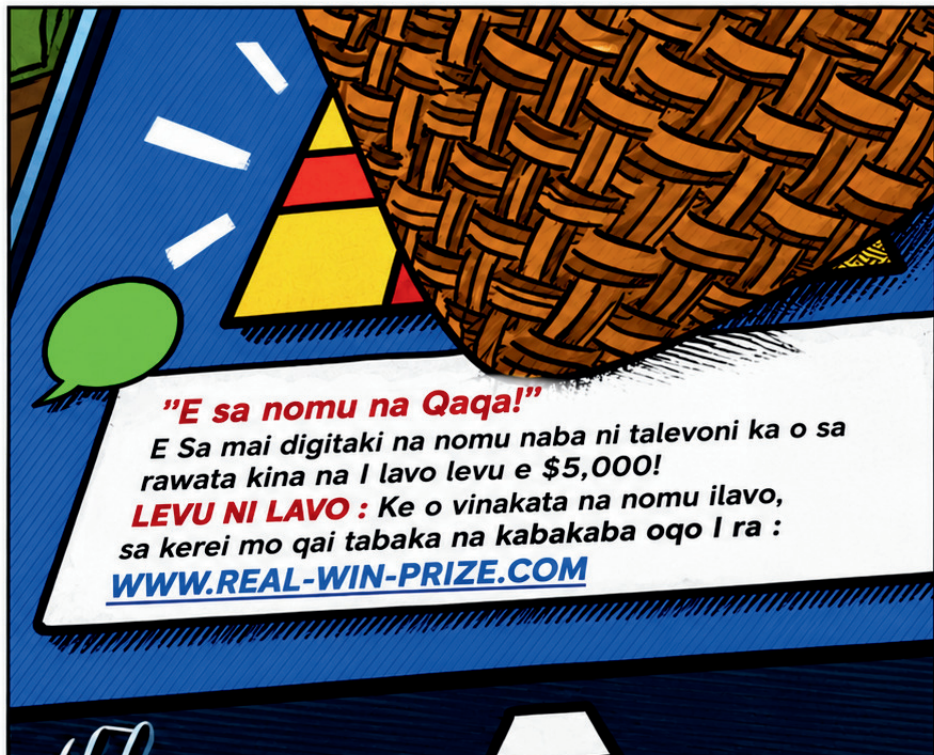

SA MARAU VAKALEVU O SEKA! KA SA VEINANUYAKA NA VEIKA TALCOKO SARA E NA RAWA NI VOLIA VEI IRA NA NONA VUVALE.

E DA RAWA NI RAICA E KE , NI SA VAKAYAGATAKA TALE MAI NA DAUBUTAKO E NA MONALIOVALIVA E DUA TALE NAI VADI CA, SA I KOYA NA YALO NI KOCOKOCO KEI NA MARAU VAKASIVIA.

E RA MATAI SARA NA BIUTA MAI E DUA NA UMA I LAVO LEVU,KA DAU VAKAVUNA SARAGA NA NODA RAI LEKALEKA.

NI DA SA LAKI RAICA SARA TIKO NA LEVU NI UMA I LAVO, IA SA DA GUILLECAVA TIKO NA TARO O KOYA, SE CAVA MADA NA VUNA E SOLIA TU MAI KINA VAQO VEI AU,E DUA NA VULAGI, NA I LAVO LEVU VAQO.

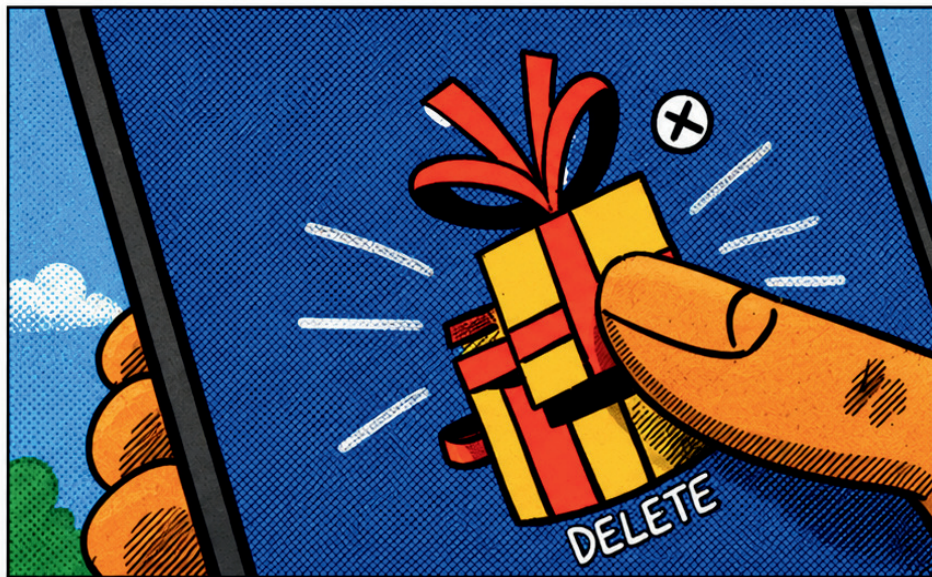
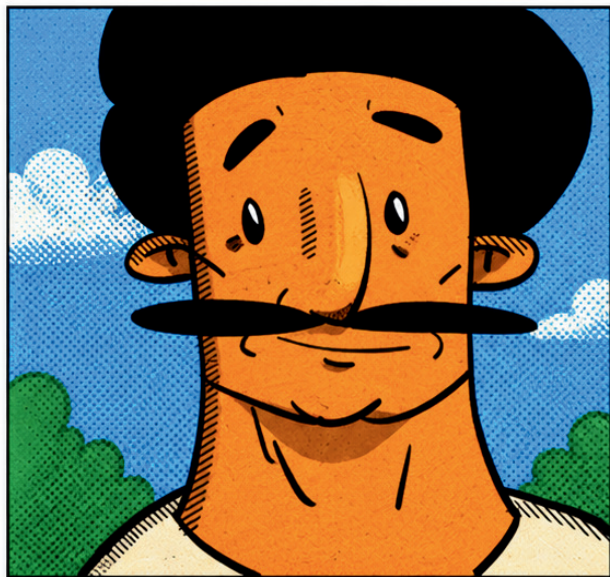

E RAICA NA ITUKUTUKU O BUBU KUREITAKI ULU, KA TAROGI SEKA YANI KA VAKA .

"SEKA, KO A BAU VAKAITAVITAKI IKO TU VANA QITO NI LAVO OQO? A TAROGA O BUNA
 E KAYA O SEKA NI A SEGA NI BAU VAKAITAVI KINA .

"SA KENA IBALEBALE OQO NI SA BACI DUA TALE NA DAI OQO," A KAYA O BUBU.

"KAKUA NI TABAKA NA I SEMA E NA VOLA MATA, BALETA NI NA LASUTAKA KA VALIALIAI IKO
 E NA NONA SASAGA LO TIKOGA, ME NA BUTAKOCA NA NOMU TUKUTUKU VUNI NI AKAUDE,KA
 VAKA KINA NA NOMU I LAVO.

NA VUNAU NI ITUKUTUKU KEI BUBU:

BOKOCA:

KEVAKA O CIGOMA E DUA NA ITUKUTUKU SEGA NI NAMAKI E YALATAKA NA I COCOVI WALEGA, ILAVO QAQA, SE ILAVO MAROROI (INHERITANCE), BOKOCA LAIVI.

KAKUA NI TABAKA:

KAKUA NI TABAKA NA ISEMA (LINK) E VAKAU MAI ENA NOMU TALEVONI, VEITALIA MADAGA KEVAKA E BIUTA TIKO MAI E DUA NA KABANI KILAI LEVU TU.

VAKASAMA VINAKA:

NA IYAU DINA E RAWATI ENA CAKACAKA VAKADODONU KEI NA GUGUMATUA.

E SEGA NI DUA NA ILAVO, E DAU SOLI WALE TU GA MAI NA MONALIVALIVA.

E DUA NA YAKAVI, E CIQOMA O BUBU MERE E DUA NA ITUKUTUKU MAI NA VOLAMATA MAI VUA E DUA NA AKAUDE E VAKAYAGATAKA NA YACA KEI NA IYALOYALO NEI VUGONA TAGANE.

SA RARAWA KA KAVORO SARA NA LOMA I BUBU. E DAU LOMANA SARAGA NA VUGONA.

E DA RAICA E KE, NI VAKAKAYAGATAKA MAI NA DAUBUTAKO E NA MONALIVALIVA SAI KOUA NA LOLOMA KEI NA VUVALE. NA LOLOMA NI VUVALE.

ERA DAU VAKAYAGATAKA NA DAUBUTAKO E NA MONALIVALIVA, E SO TALE NA AKAUDE NI SO NA TAMATA, KA RA DAU BUTAKOCO MAI NA TABANA NI MONA LIVALIVA (INTERNET)

E RA DAU TALANOA TAKA E SO NA I TALANOA VAKACIRILOLOMA, KA ME RAWA NI COKO KINA NA YALO MALUMALUMU NI TAMATA.

WARAKA MADA, BUBU," E KAYA O SEKA. IA NI BERA NI SAUMA NA ITUKUTUKU ENA MONALIVALIVA E VAKAYAGATAKA O SEKA NA NONA TALEVONI ME QIRITA NA NABA DINA NI WEKANA, NA NABA ERAU SA MAROROYA TU ENA NODRAU IVOLA.

E SAUMA NA QIRI NA WEKANA KA MARAU NA DOMONA.

NA YUNAU DOKAI NI BUBU ME TAQOMAKI KOYA ENA MONALIVALIVA:

VAKAMALUA

KEVAKA E KAYA E DUA NA NOMU ITOKANI SE LEWE NI VUVALE, "AU SA VEISAUTAKA NA NOQU NABA ,
VAKAUTA MAI VAKATOTOLO NA ILAVO,"

KUA NI VAKAUTA:

OQO NA RAWA NI DUA E VIA LAWAKITAKI IKO..

VAKADEITAKA:

E DODONU MO NA QIRITA NA NONA NABA MAKAWA KA O KILA TIKO,KA NA VINAKA SARA MO DRAU NA
VEITALANOA KA ME RAWA NI QAI VAKADEITAKI IKO.

MAROROYA NA I TUKUTUKU VUNI:

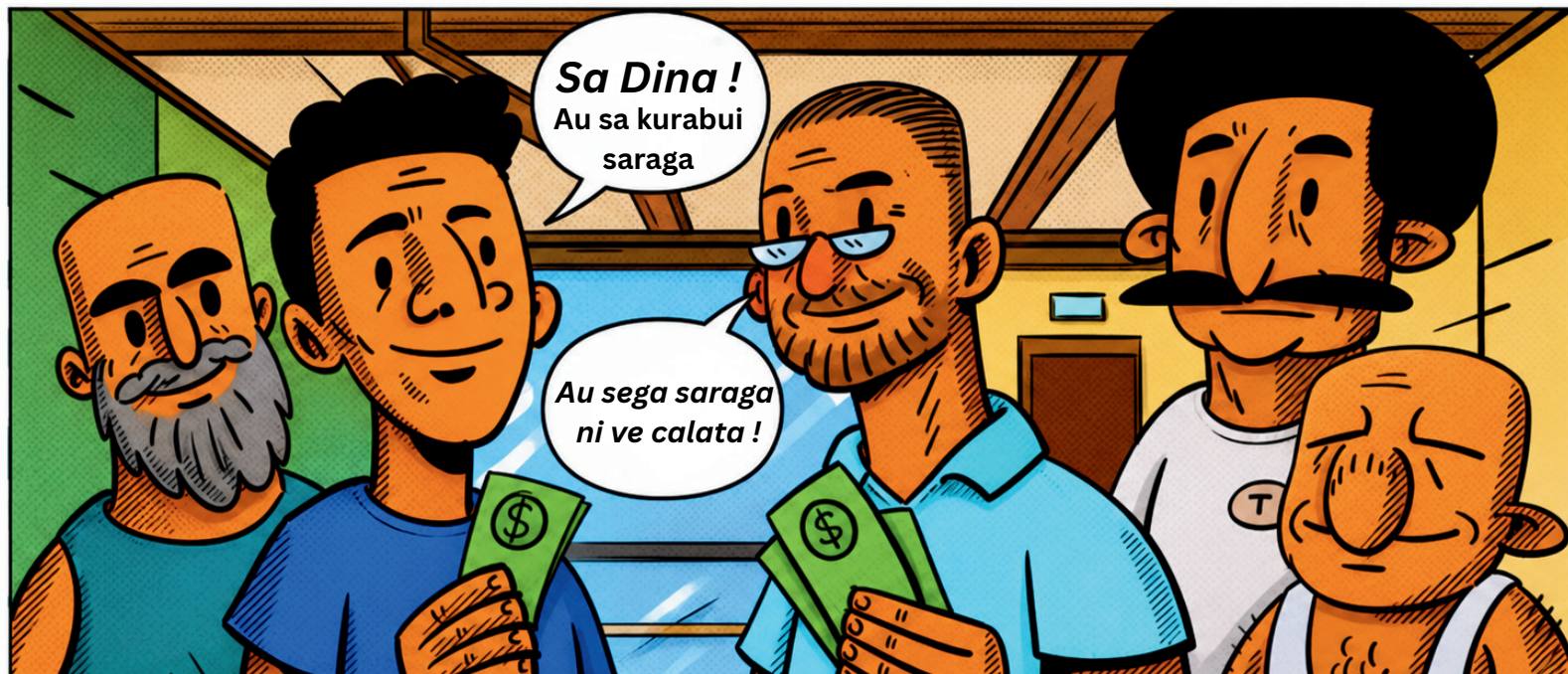
QARAUNA NA KA O WASEA ENA MONALIVALIVA. KUA NI DAU TABAKA SE WASEA VAKAVEITALIA NA NOMU
ITUKUTUKU VAKATAMATA, ME VAKA NA VANUA O TIKO KINA, NOMU SIGA NI SUCU, SE SO TALE NA ITUKUTUKU
VAKATAMATA. ERA RAWA NI VAKAYAGATAKA NA DAU LAWAKI NA ITUKUTUKU OQORI ME LAWAKITAKI IKO.

E KAYA O BUBU:

WAWA MADA. VAKADEITAKA. TAQOMAKI IKO. NA NOMU QAQARAUNI VAKALAILAI E RAWA NI TAROVA E DUA NA
LEQA LEVU.

ENA MACAWA KA TARAVA, E RAICA TALE KINA O SEKA E DUA NA VANUA NI
 VAKATUBUI LAVO TOTOLU KA RAWARAWA, KA MAKETETAKI TOKA E NA MONA
 LIVALIVA.

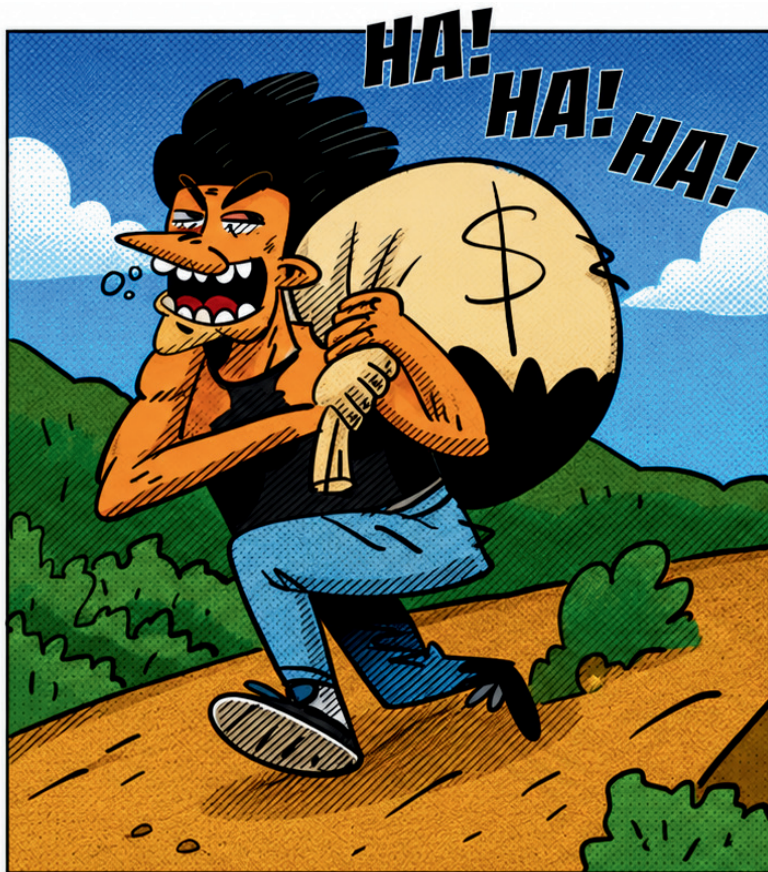

SA VIA CURU TALEGA KINA O SEKA NI RAICA NI SO NA LEWE NI KORO ERA SA VEIVOSAKITAKA TIKO.

E DA RAWA NI RAICA E KE, NI RA CAKACAKA MAI NA DAUBUTAKO E NA MONALIVALIVA SAI KOYA NA VAKABAUTA NA LEWE VUQA.

ERA DAU VAKAYAGATAKA NA DAUBUTAKO VAKA OQO, NA TUKUTUKU LASU KECEGA, KA ME RA RAWA NI BUTAKOCI KEDA KINA NA LEWE NI VANUA.

ERA VINAKATA MO VAKILA NI RA SA RAWAKA KECE TIKO NA TANI NA I LAVO, ME VAKAVUNA MO MARAU KA VAKUSAKUSA TALEGA MO SOLIA KINA NA NOMU ILAVO NI BERA NI O TAROGA SE VAKADEITAKA NA KENA DINA.

NA VANUA NI VAKATUBUI LAVO VAKA OQO, E DA DAU VESUMONATAKI NA LEWE NI VANUA, SAI KOYA NA KENA SUKA E SO NA I LAVO LALAI VEI IRA NA VAKAITAVI TOKA KINA E LIU - IA E RA QAI DAU COKO KINA NA VO TALE NI LEWE NI VANUA E NA I LAVO E RA SA BIUTA TU YANI E LOMA ME VAKATUBUTAKI, NI SA DAU SEGA TALE NI DUA NA I LAVO E DAU VAKASUKAI TALE MAI.

MO NA DAU TAQOMAKA NA NOMU I TIKOTIKO! E RAWA NI DUA GA VEI KEDA E COKO E NA DAI OQO .

IA EDA RAWA NI TAQOMAKA NA NODA KORO E NA KA E TOLU OQO.

1. MUDU:

KAKUA NI SOLIA E DUA NA ILAVO, NOMU NABA NI TALEVONI SE NOMU I TUKUTUKU VUNI VUA E DUA E VAKATOTOLOTAKI IKO.

2. VAKADEITAKA:

MO NA DAU TAROGA NA YALOMU, SE TUKUTUKU DONU AU ROGOCA TIKO QO SE LASUTAKI. E NA VINAKA KINA MO NA DAU VEITALANOA VAKALEVU KEI IRA NA NOMU I CABA, LEWE NI VUVALE SE NOMU LEWE NI CAKACAKA.

3. TAQOMAKA:

KEVAKA E VAKA E DUA NA KA E SEGA NI DODONU SE RAIRAI VINAKA VAKALEVU ME DINA, TUKUNA "SEGA," BOKOCA, KA RIPOTETAKA.

You do not have to fight scammers alone!

If you or someone in your village has been tricked, has lost money, or spots a suspicious message, do not stay silent and do not feel ashamed. Speaking up protects others!

Report it immediately to the protectors of consumers: Consumer Council of Fiji!

Fijian Book of Scams has been developed as part of National Scams Awareness Week 2026, an initiative led by the Consumer Council of Fiji under the National Anti-Scams Taskforce.

This publication has been made possible through the support of the Pacific Digital Economy Programme, jointly implemented by United Nations Development Programme (UNDP) and United Nations Capital Development Fund (UNCDF), with support from the Governments of Australia, New Zealand and the European Union.

The Council acknowledges the valuable contributions of government agencies, financial institutions, telecommunications providers, and members of the National Anti-Scams Taskforce who continue to work together to strengthen consumer awareness and build a safer digital future for Fiji.

Together, we can build a national defense against digital fraud.

**Ministry of
Commerce and
Business Development**

EUROPEAN UNION

**Fiji-Australia
Vuvale**

**UNITED NATIONS
PACIFIC**

**NEW ZEALAND
FOREIGN AFFAIRS & TRADE
Manatū Aorere**